

A Retyezát.

Maderspach Victortól.

A kies Hátszeg völgyének disze, a déli Kárpátok egyik csoportzatának legmagasabb csúcsa, a Retyezát szirtgúlája, egy eddig csak vadászok által ismert hegyvidéknek adja nevét; mely tiszta gyorsfolyású patakaival, dús növényzete és kellemes éghajlatával nemcsak azoknak, de minden természetbarátnak soknemű élvezetet nyújt.

Az Erdélyt Oláhországtól elválasztó Kárpátok hármast sor képeznek. Első az, melynek ormain a két ország közti határ vonul el Pareng és Vulkán föcsucaival; lábait északról a két Zsily vize mossa. A második a Zsily völgyét a Sebesvitzől választja; a harmadik legészakibb a Retyezát vonala Hátszeg völgyének déli határa.

A Retyezát vonalon a sziklás, gyorsan emelkedő völgyek, meredek erdős hegyoldalak és a részint kopasz kőgúlából képezett, részint domboru, gyepes csúcsok bájos havasi képet alkotnak, melynél csak az örök hó hiányzik, hogy tökéletes alpesi szint nyerjen. Jelen soraimmal csak erdészeti szempontból kívánván a vidéket leírni, csak az ezen szakmához tartozókat fogom bővebben érinteni.

A Retyezát vonal Malomvíz és Nuksoka községek határához tartozik, birtokosa a Kendeffy család, mely a területet már a XIV-ik század közepén nova donatio mellett birta, és ma is birja.

Összes területe 31084 hold,

ebből . . 12381 hold fenyves,

5676 „ bükkös,

11057 „ sziklás havasi legelő és terméketlen,

1970 „ a volt jobbágyok birtokában lévő kaszáló,

Összesen . 31084 „

Körölbélül 4000 holdnyi közlegelőből az úrbéri illeték kihatása iránt most foly a tárgyalás.

Ge o g r a f i a i f e k v é s. Határai: éjsakra a hátszegi térség, nyugot, dél és kéletre a Sebesvize, úgy hogy ezen nagy hegyi folyó tágas félkörben 4 mérföld hosszúságban övedzi körül.

A Sebesvize, mint neve is mutatja nagyon gyors folyású, medre telve nagy kövekkel, mi a fausztatást felette nehezíti és csak rövid, zsin-delynek való tönkök usztatását engedi meg. Hol délről észak felé való folyása hirtelen kanyarodással keletnek fordul, — a bánáti határvidékből két nagyobb mellék patak, a Riu-Seszt és a Pareu-Branu szakad belé; — ezen ponton felül Laposnyik nevet visel, folyása csendesebb és medre kevésbé köves. A Retyezát heglánchról befolyó többi patakok közül a nuksorai és malomvizi, apró tavakból eredve a Hátszeg völgyének tart: a Zlátuja, Nyegru, Árágys nyugoti; a Szeker és Zsugye déli folyással a Sebesvizbe szakadnak.

A számos tavak kivétel nélkül csak nagyobb magosságban, az er-dőrégiön felül találhatnak, közel a forrásokhoz, melyek rövid folyásuk alatt nem hordhatva sok porondot magukkal csak igen lassan töltik ki a tavak medenczeit, mi az alantabb fekvőknél már rég megtörtént, mint több helyeken a Árágys völgyében is látható.

Legnagyobb tó a Zenoga tava, ugyan azon nevezetű havason: terü-lete 12 hold, alakja kerek, három oldalról gyepes tetőktől környezve, csak foltként van körülötte gyalog fenyő. Mélysége 15 öl. Számos pisztráng tanyázik benne, melyek daczára a felette rövid nyárnak és kevés rovarnak igen kövérek, — hihetőleg a nagy mennyiségben elő-jövő gilisztákkal táplálkoznak főleg. Ezen tóból ered a Zsugye pataka.

K ö z e t. A Retyezát heglánca gneis, többfelé augitgneis, (a csil-lám többnyire Meroxen) néha tulnyomó benne a földpát, néha a kovacs, szép jegeczekben előjövő gránát kíséretében. Emelkedési ideje csak az ujjabb, tertiär idöszakban történhetett; mert a tertiär veres agyagrétege-ket a Hátszeg völgy hosszán felemelte.

A magasabb csúcsokon, különösen pedig a Retyezát guláján minden arra mutat, hogy a gneis nem folyó, de igen meleg állapotban emelkedett fel, — mert a csúcs egészen, merő összehalmozott gneistáblákból áll: mi arra mutatt, mintha az izzó kőanyag kihülés következtében contractió által lemezekben lerepedt és a csak ritkán látható alapsziklát bebori-totta volna.

Ezen nagy tömegű gneis formációban délkeletről északnyugoti irányban hatalmas 1000—2000 öl széles kova-pala réteg vonul el, mely különösen déli és éjszaki végén nagy, de nem igen tiszta gráfit telepeket tartalmaz, azonkívül igen szegény ólom és réz nyomokat mutat. A kovapala irányában a csúcsok, völgyek, lejtők szelidebb jelleműek, a talaj mélyebb, a fenyőfák szebb és magasabb termetűek.

Mészkö, csak kisebb mértékben találhatók az éjszaki lejtőn; a Hátszeg völgy hosszán nagy mennyiségben a Sebesvitzől délre fordul elő.

A gneis maga szerfelett kemény, különösen a Retyezát alatti oly kemény, hogy csak a legjobb angol aczállal lehet fúrni; azonkívül majd kivétel nélkül igen nehezen oszlik fel vegyszeti alkatrészeire, úgy hogy elporlódása majdnem semmi. A patakokban felette kevés porond látható, a roppant szikladarabok pedig az usztatást majdnem lehetetlenné teszik. Felhőszakadások alkalmával a mellékvölgyekből iszonyu görgeteg tömegeket sokor magával a víz, melyek néha, a mint 12 év előtt történt — a fővölgyet több órán át elzárják, míg a felgyült víztömeg a gátat, áttörve az egész völgyet elárasztja és mindent elseperve a Hátszeg térségén is nagy károkat okoz. Jelenleg ezen szerencsétlenségeket az erdőpusztítás okozza, de régebb időben is történt ily catastropha, mit a nagyszerű, a Sebesvíz által részben elmosott patak-delták bizonyítanak. Több helyt az erdőrégióban 4000—5000 láb magasságban meredek, részint lúczfenyővel benőtt, részint már kopasz hegyoldalok találhatók, melyek csupán csak görgetegből vannak összerakva; ha ezek hosszú, vagy szerfelett hirtelen nagy esőzések következtén, víztől áthatva állandóságukat elvesztik: egyszerre nagy kiterjedésben omladoznak le, s fatörzsekkel keverve mint lavinák rohannak a meredek mellékvölgyekből a fővizbe és az említett eseményeket idézik elő. Némely Delta szegletes kődarabokból van alakítva, mintha jégmorána lenne; de régi jéghegy (Glätscher) nyoma sehol sem található. Ezen, tetemes magasságban előforduló görgeteg tömegek alakulását csak úgy lehet képzelni, hogy a gneisz emelkedésével képzett nagyszerű repedések eruptionális productummokkal töltettek be, melyek a régi geológiai időszakokban a nagyobb erővel és nagyobb mértékben működő folyó meterórok által gyorsan és nagy mennyiségben sodortattak

le a magasabb, akkor egészen kopár szirtekről. Ezen görgeteg telepekből a patakok azután idővel a nagyobb részét kimosták, úgy hogy csak az oldalakon maradtan egyes rétegek meg, melyek időnként megfelelő viszonyok által inditva leomlannak.

Növényzet. Meteorologiai észleletek e heglánczban nem tettek: lég, hég és nedvességmérő még sohasem működött e völgyekben; úgy hogy a növényzet felosztásáról vertikál irányban csak hozzávetőleg, szemmérték szerint lehet itélni.

A hegláncz legmagasabb pontja a Retyezát tompa gúlája, és ez 7800' magasnak mondatik. Tetőjén, és még körülbelől 1000 lábbal alantabb csak mohák, eleven színű zuzmók, többféle szálas fűnek, kevés és csak igen törpe gentiana, campanula, saxifraga és geránium fajok, fordulnak elő. Az összehalmozott szikladarabokra kúszik a magas régió disze: a rhododendron, legyező formára kitérve ágait örök zöld leveleivel és szép piros rozsaival *). 7000 láb magasságban kezdődik a gyalog fenyő, vele együtt a borostyánfenyő **), melynek alsó szelén 5000—6000 láb magasságban egyes és csoportos czirbolyafenyőkkel éri el a lúczfenyő tenyészeti határát.

A lúczfenyő már 4000 láb magasságban jegenyefenyő és bükkfával kezd vegyülni, alantabb csak hamar gyérbb lesz és az egész tért a lombfáknak engedi át.

A lombfák közt a legnagyobb tért a bükkfa foglalja el, ez 3000—4000 láb magas tetőkig borítja eleinte a fővölgyben az északi oldalakat; a hogy azonban a völgy színe emelkedik, felső határa mind lejebb ereszkedik, míg a Laposnyikban egészen elenyészik. Felhat a mellékvölgyekbe is, csakhogy ott már a verőfényes oldalt is elfoglalja. A hol még melegebb a fekvés, tölgy és cserfa honol, számos hárs, juhar és kőrísfa vegyül a bükk közé, kevés a gyertyán; a ritkásokon számos nyír és nyárfa

*) Az erdőszakadémia növény gyűjteménye számára egy lenyomott példány nagy köszönetre kötelezte le. Sz.

***) Igen óhajlandó lenne a botanikus nevet mellé tenni, mert ezen nevezet nem ismert s nem tudjuk mit ért őn alatta. Sz.

árnyékozza be a talajt új bükk-sarjadéknak adva védelmet. A völgy alján a patakokat mezgés égerfa (talán *A. incana*? az hamvas éger) szegélyzi. A magas, verőfényes sziklákon az erdei fenyő a bükkfa régióban tenyészik, de kedvező helyeken a lúczfenyvesbe is fel megy. A nyír és nyárfa a bükkal határos fenyőritkításokban mint alyfa jó elő, a juharfa pedig egyes példányokban a lúczfenyő között elszórva majdnem a szálfák felsőbb határáig hág fel.

A túlelevelűek közt első rendben a lúczfenyő áll. A határ közte és a lombfák között nem éles; a völgyekben, a melegebb, jobb talajon és a gerinczeken jegenyefenyő van közé keverve, a tetők felé, a hol a lúczfenyő már törpe és földig lombos lesz, néha nagyobb számban, néha egyes példányokban cirbolya-fenyők fordulnak elő, melyek 70—80 láb magasságra is felnőnek; ezután csak gyalogfenyő, borostyán van, — tavak mellett a mélyedésekben havasi éger (*Alnus viridis*)*. Fekete fenyő igen ritka, vörösfenyő és tiszafa nem található.

A gneisz már fennebb említett keménysége és el nem porladása következtén a hegyoldalak meredek és sziklások, a termő földréteg pedig csekély, csak a nagy kova rétegen mélyebb, a hol a bükk és fenyő legszebben diszlik; különösen a magosabb északi oldalon fekvő lúczfenyő állabok néha csak az összehalmozott gneisz töredékeken tenyésznek, melyeken igen kevés föld van, de az egész szirthalmaz 6—8" vastag moha réteggel van bevonva. A hol az ilyen állabokat leégették, ott a szirt halmaz sokszor örökre pusztán marad.

Az erdők használása. A bükkfa erdők eddigelé rendszeresen még soha sem használtattak; egy 700 holdnyi darab már 1780-ban tüzelő fának szakítottatott ki a volt jobbagyok számára, de ez most már csak cziher. A rendetlen erdőviszonyok következtén a községek lakosai a lomberdők legnagyobb részén a szabad legeltetést bitorolják, és számos kecskenyájakkal tetemes károkat okoznak. A széljelszört kaszálóirtások közelében mindenki igyekszik az erdőt rongálni, hogy mint régi irtás kaszálókép neki maradjon, a mi annál könnyebben sikerül, mert a

*) Egy, két gyökeres példányt nem volna ön szives az akadémia növénykerte számára küldeni? Sz.

politikai hatóság nem a legerélyesebb. A hamuzsír főzés több ízben is megkísértetett, de nem sikerült. A nemesebb fák pedig, mint köris, juhar, hárs a czigányok által, össze vannak rongálva. Ezek egy pár év előtt rekesztettek ki az erdőkből.

A fenyves erdőket a régiebb időben erősen vágták, de csak a kecskék teleltetése kedvéért, mert azon időben a kecske semmi takarmányt sem kapott, hanem nagy, mohával benőtt, fenyőfákat vágtak számára.

Vagy 90 év előtt kezdték és a legujabb időkig (csak 10 éve hogy megállítatott) folytatatták a zsendely csinálást az erdők kimondhatatlan kárára, s a birtokosok nevetségesen csekély hasznára. A bila *) (zsendelytönk) úgy készült, hogy mindenki csekély taxa befizetése mellett szabadon vághatta az erdőt, a hol neki tetszett, csak a faluba szállított tönkből 10-et in natura adott be **). Ha sokra ment az évi jövedelem: 400 ftra ment.

Az egész 12380 hold fenyőerdőben nincs 300 egészen ép erdőrészt, a többi a völgyekhez közel a legrosszabb állapotban van, nem csak azért, hogy számtalan fatörzs levágva és felnemhasználva rohad használatlanul, hanem a mi még károsabb, majd nem minden törzs meg van faragva, s ennek következtében kivétel nélkül veres és haszonvehetetlen lett, a talajt beárnyékolja s új fiatal fenyvest nem enged felnőni. A fenyőfa mint tüzelőfa itt már éppen teljességgel elnem adható, úgy hogy lehetetlen a haszontalan szálat levágni, hanem be kell várni míg maguktól kidőlnek.

A malomvízi völgyben nem divatozott a zsendely csinálás, ott csak fűrészmalomok számára vágatott az erdő és most szép új állabok nőnek fel. Van két jó szerkezetű fűrész a melyen az eladott fatörzsek deszkáiba fűrészeltetnek fel. Évenként körülbelől 300 ftért adatik el fa; az ár minden köblábért 5 kr.

Minekutánna a Sebesvizbe szolgáló erdőben a zsendely csinálás eltiltott, a még meg maradt fa felhasználására egy fűrészmalom épült. A Sebes-

*) Nem Oláh szó ez?

***) Talán minden tizediket?

viz partjai helyenkint sziklafalakkal annyira elvannak zárva, hogy a patak hosszán alig lehetett gyalog haladni; itt tehát első szükség járható szekérút volt, mert a fát leusztatni nem lehetett. Az út két évi munkával 5500 ft. költséggel készült el, úgy, hogy teherrel 6000 öl hosszaságban járható; 2—300 öl hosszúságú darabok majd semmibe sem kerültek, ellenben egyes helyeken egy öl ut 20 forintot is vett igénybe.

A fűrészmalom felállítása a Zlatuja patakra határozottatott, mivel e völgyben még meglehetősen fa állott rendelkezésre, melyet a zsendelycsinálók, távol esvén a fővitzól nem birtak leusztatni; ha ez levágatik, a Sebesvizen is még hozható sok fa. Magára a Sebesvizre nem tanácsos malmot állítani, mert olykor olykor annyira kiárad hogy malmot és minden készletet elsodorna.

A fűrész malomnak terv szerint 40—50 ezer köbláb fát kellene évenként felfűrészelni. A deszkák szegélyezése körfűrészben történik, a melyen egyszersmind leczeket is vágnak.

A munkások majd kivétel nélkül oláhok, gyenge tudatlan nép. A székely nem jó erre, inkább Oláhországba megy, ámbár itt dolga elég lenne.

A tönkök összegyűjtése és a fűrész malomhoz való szállítása igen költséges, mert a rongált erdőkben csak nagyobb téren lehet a szükséges jó fát találni, tehát mesziről kell azt össze hordani, azonkívül a meredek hegyoldalokon csuszorákat nem lehet csinálni, nincs is hozzá értő ember, úgy hogy csak a havon olcsó a szállítás.

Az éghajlat a hegysorok magossága daczára nem zord. Néha még novemberben, de olykor deczemberben sincs a tetőkön hó; a nagy havazások januárius után szoktak beállani, de csak a legritkább esetekben szaporodik annyira a hó, hogy a zergét szokott tartózkodási sziklafalairól a völgyekbe leüzné, ez is csak 3—4 napig tart, midőn ismét melegeb napok állanak be.

Az erdőregióban egyes völgyekben hó lavinák omlanak le. Ezek halmazai csak májusban olvadnak el, de a többi hó már márczius végén eltűnik. A tavasz esős, hideg, májusban néha egy egy havazással; a nyár is inkább esős szokot lenni, a tetőkön olykor havazik; az ősz pedig ren-

desen meleg és hosszú. A völgyekben september eleje körül dér, a tetőkön pedig egy kis havazás áll be, a hó azonban mihamar ismét elolvad.

Daczára a sok erdőritkásnak nem látszanak tetemes széltörések. A késő tavaszi fagyoknak tulajdonítható, némileg hogy a fenyőszú, (*bostrichus*), mely a tömérdek levágott fában oly könnyen tápszert talál, még nem szaporodott el annyira, hogy lényeges károkat okozott volna.

Még említés érdemel a havasi legelők használása, nem csak mint fontos jövedelmi forrás, hanem mert a legelőkre bocsátott marha az erdőt is használja és ezáltal emerre befolyást gyakorol. A nagyszámu juhnyájak, melyek itt nyaralnak körülbelöl 15.000 darabra mennek, s eddigelé az őszi beáltával teelés végett Oláhországba és mig a török kormánnyal kötött szerződések fenállttak, a Dunán is áthajtottak. Mig Oláhországban a kultura csekély volt, sok takarmányt s legalább télen elég legelőt kapott olcsó pénzen a juhos gazda; de különösen mióta ott a jobbágy felszabadult, minden drágább, s ezáltal a juhteletetés költsége sebb lett, ugy hogy nem nehéz előre mondani, miként a mostani üzlet módnak nem sokára meg kell szünnie. Ez által az oly nevezetes havasi legelőjövedelem ha nem is egészen megszünni, de nagyon is apadni fog és a legelőbirtokosok nem siethetnek eléggé intézkedéseket tenni e jövedelem biztositára. E célból, a most csak nehezen járható ösvények helyett, melyeken a legelőket csak bajjal lehet megközelíteni lassankint jobb utakat kellene készíteni; a közelebb fekvőket kaszálóknak fen tartani, s az előkészített utakon a szénát leszalítani kellene; a bükkösök közül pedig, a hol csak a jobb talaj és fekvés megengedi illő ovatosággal az erdőket szükség szerint kikellene irtani, s a letarolt talajt kaszálókká át alakítani.

A Hátszeg völgyben jövőre is az ezdőbirtokos csak épület és szer számfából várhat jobb jövedelmet, mert a tüzelő fa nagyobb árra emelkedését a kitünő zsilyi kőszén lehetetlené teszi, mig az épület és szer számfa a már épülő vaspályán a piacot felkereshetik, különösen ha szolgabíró uraink ezentul az utcsinálásban nem csak alkalmatlanságot és terhet fognak látni, több hasznot az utak nem csinálásában találva.